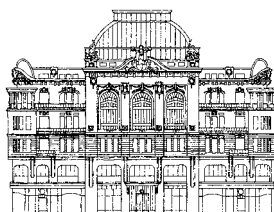

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OCIC

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема   Layout
Љубица Танасковић   Ljubica Tanasković

Превод с енглеског   English translation
Александар Павић   Aleksandar Pavić

Штампа   Printed by
Штампарија Издавачке фондације   Štamparija Izdavačke fondacije
Архиепископије београдско-карловачке   Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Краља Петра Првог 5, Београд   Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж   Circulation
200 примерака   200 copies

©   ©
САНУ, Београд, Србија   SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ   CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА   INTRODUCTORY LECTURES

ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА   7   THE GREAT ECONOMIC CRISIS
И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА   AND STATE INTERVENTION
У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ   IN INTERWAR YUGOSLAVIA
Смиљана Ђуровић   Smiljana Đurović

ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ   27   THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD
ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ   ECONOMY: EXHAUSTION OF THE
„ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“   „EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“
Благоје С. Бабић   Blagoje S. Babić

ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ   HISTORY

ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ   51   THE FIRST THREE BANKING CRISES
У СРБИЈИ ДО 1914.   IN SERBIA BEFORE 1914
Биљана Стојановић   Biljana Stojanović

ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА   71   ECONOMIC POLICY
И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ,   AND MARKET CONDITIONS
1919–1925.   IN YUGOSLAVIA, 1919–1925
Бошко Мијатовић   Boško Mijatović

АГРАРНА КРИЗА   91   AGRARIAN CRISIS
У СРБИЈИ, 1925–1935.   IN SERBIA, 1925–1935
Момчило Исић   Momčilo Isić

МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ   101   INTERWAR INVESTMENTS
У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ   IN YUGOSLAV INDUSTRY

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић		AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ		THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115	CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127	THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141	CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Mažar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159	ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173	THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193	CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201	THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217	THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231	LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D’UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т	245	W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245	CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259	ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275	CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277	ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Рајко Буквич и Часлав Оцић
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293	THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307	GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327	CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
Т Р А Н З И Ц И Ј А И С Р Б И Ј А		T R A N S I T I O N A N D S E R B I A
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339	CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363	EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконируенције* (огромних социјалних, психолошких и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *Јосион биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнотеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *йарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *йроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*йројект*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *ауга сафра фамес* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разјавор на тему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза.
Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбокорављају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ времешни научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА?

БРАНИСЛАВА БУЈИШИЋ

Београд, Србија

bb@yubc.net

САЖЕТАК: Колико је оправдано позивање на Кејнза у покушајима превазилажења нове велике економске кризе? Колико се криза може приписати и одбацивању низа етичких вредности неопходних за добро функционисање тржишта? Да ли ће капитализам преживети ову кризу? То су била питања која су лебдела над скупом „Нови свет, нови капитализам”, који је у јануару 2009. одржан у Паризу, мада је дневни ред био конципиран тако да су разматрања остала у границама постојећег поретка, као што је приметио и Паскал Лами (Pascal Lamy), генерални директор Светске трговинске организације и један од учесника скупа. Едмунд Фелпс, један од три носиоца Нобелове награде за економске науке који су присуствовали скупу, изнео је идеју да „капитализам није неопходан да би се једна земља развијала” „али би у садашњој етапи глобализације тај пут био тешко остварљив”.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: светска економска криза, Кејнз, (нови) капитализам, етичке вредности, тржиште, државни интервенционизам, глобализација, ЕУ

„ЦИЉНО, РЕВЕРЗИБИЛНО И ПРАВОВРЕМЕНО” ПОЗИВАЊЕ НА КЕЈНЗА

Осим што је довела у питање уверљивост либералних поставки и читав један систем вредности и представа – текућа криза је означила и велики повратак државне интервенције у економску сферу. Мере које већина влада у свету предузима од избијања кризе, несумњиво представљају раскид с основном поставком неолибералног учења о минималној држави и максималном тржишту. Остаје отворено питање да ли је тај раскид дефинитиван или само у функцији оздрављења пољуљаног банкарско-кредитног система. Наиме, упркос јачини кризе, идеологија је још сувише јака да би се могло отворено позивати било на Кејнза, критичара тезе о способности капиталистичке привреде да се саморегулише, било на Маркса, критичара капитализма као таквог.

Постојећа објашњења настанка кризе имају мање више исту, неолибералну доктринарну основу, али се према тумачењу непосредног узрока кризе, могу сврстати у две групе. Према првој, криза је настала услед дисфункционалности финансијских тржишта која је последица деловања екстерних фактора, тачније државне интервенције. Деловање разних регулаторних тела имало је за после-

дицу да су информације које примају актери на финансијским тржиштима биле искривљене а ризик неоправдано прерасподељен. Према другој интерпретацији, такође је у питању дисфункционалност финансијских тржишта али је до ње дошло услед недовољне регулације тих тржишта и истовременог одбацивања низа етичких принципа неопходних за добро функционисање тржишне привреде, пре свега транспарентности, умерености (*rule of reason*) и социјалне одговорности предузећа (*corporate social responsibility*).

Заједничко за оба објашњења је становиште да није реч о кризи система већ о турбуленцијама, поремећају у функционисању тржишта. Тај став произилази из уверење да је у капитализму могућ континуиран и равномеран економски раст без већих криза – што је био владајући економски и политички *кредо* последњих тридесет година. Постојала је склоност да се успоравање привредне активности или рецесија припишу неком спољном феномену – политичком, војном, природном: криза 1973–74. нафтном шоку, криза 1992–93. рату у Ираку, криза у Јапану 1995. земљотресу у Кобеу... Од 50-их година економска теорија се само спорадично бавила истраживањем циклуса. Посебно је била занемарена анализа евентуалних ендогених фактора који доводе до пада економске активности.

Чињеница да текућа финансијска криза није настала као последица спољног шока већ деловањем механизма произашлих из самог система, демантовала је то преовлађујуће схватање. Тиме се донекле објашњава чињеница да су и политички и стручни кругови у знатној мери били затечени избијањем кризе крајем 2007, њеном силом и брзином којом се проширила на глобализовану привреду.

Пробуђено је интересовање за истраживање ендогених механизма економских циклуса, а полемике које се воде представљају делимично оживљавање кључних контроверзи макроекономске теорије – пре свега супротстављање кејнзовства и монетаризма.

Кејнзовска теза према којој би држава требало да управља агрегатном тражњом и да подстиче потрошњу, на Западу је „умрла” 70-их година прошлог века. Од почетка 80-их макроекономска политика већине земаља је била инспирисана Фридмановим монетаристичким приступом. Идеја која је доминирала економском и политичком сценом је била извесна визија капитализма према којој ниски порези, минимална регулација и смањена улога државе представљају мотор економског раста. САД су сматране шампионом либералне демократије и локомотивом економског прогреса.

Док у академској јавности преовлађује неолиберално „читање” узрока кризе, дотле већина влада у свету, али и међународних организација (ЕУ, Г20, Г7, ММФ...) предузима антикризне мере и залаже се за програме опоравка кејнзовске инспирације. Да ли то значи да је 2008. означила повратак Кејнзу? Да ли је тај повратак уопште могућ? Да ли се мерама монетарне и фискалне политике према кејнзовском макроекономским моделима, још увек може утицати на раст агрегатне тражње и отклањање рецесије као облика привредне неравнотеже?

Чињеница да се и у САД и у земљама Уније инсистира да државне интервентне мере буду „циљне, реверзибилне и правовремене” (targeted, temporary, timely), да „средства буду стриктно усмерена на појединце, предузећа и секторе погођене кризом” – говори да су те мере замишљене као привремене – неки их оцењују као „опортунистичке” – и у суштини супротне кејнзовском моделу. Наиме, за Кејнза су кризе у капитализму ендogene па је стога неопходна константна а не *ad hoc* регулатива да би се систем спасао. Бити кејнзовац значи снажно утицати на расподелу и прихватити регулацију тржишта како би се криза избегла, а не применити поједностављену шок терапију када је услед примене неолибералних политика дошло до поремећаја и то да би се поново успоставио неолиберални „спонтани поредак”.

С друге стране, од Кејнза је прошло много времена, а националне буџетске политике више не функционишу као некада. Инструменти тих политика су у условима либерализоване и глобализоване светске економије изгубили много од своје ефикасности. Према Кејнзу, ефективна тражња одређује ниво производње и ниво запослености. Отуда је најпознатији принцип кејнзовске политике државна интервенција усмерена на стимулисање тражње и политику јавних радова. У условима глобализоване привреде, међутим, стимулисање тражње би могло да има сасвим супротне ефекте: повећање увоза а не домаће производње, или повећану штедњу домаћинстава а не потрошње. Предузећа би могла да дају предност раздуживању уместо да улажу у нове инвестиције.

Многи експерти либералног усмерења критички се односе према државним антикризним мерама. Сматрају да је требало допустити да сви који нису у стању да редовно измирују своје обавезе оду у стечај. По њима, републиканци који су 1929. препустили многе грађане пропадању били су аутентични либерали, доследни својим принципима у вођењу економске политике.

ЕТИЧКИ ПРИНЦИПИ И КРИЗА

Према објашњењу које је доста распрострањено у Европи, актуелна криза се може приписати не само дисфункционалности финансијских тржишта, већ исто тако, а можда и у већој мери, све чешћем одбацивању низа етичких вредности, при чему се мисли на етичке принципе неопходне за добро функционисање тржишта. Стога циљ предузетих антикризних мера треба да буде дубља реконфигурација постојећег система, односно, изградња „новог капитализма”.

На скупу „Нови свет, нови капитализам”, који је 8. и 9. јануара 2009. одржан у Паризу, поменуле су следеће три вредности неопходне за добро функционисање капиталистичке привреде: транспарентност, умереност (rule of reason) и социјална одговорност (corporate social responsibility). Од краја 90-их те вредности су биле све чешће маргинализоване а њихово непоштовање је у знатној мери допринело избијању кризе.

Прва од тих вредности је *транспарентност*. У ефикасној тржишној привреди привредни субјекти су слободни у доношењу одлука али морају у пот-

пуности бити информисани о чињеницама које могу утицати на њихов избор. Хипотеза транспарентности и информисаности представља један од темеља либералне економске теорије чија претпоставка је постојање рационалних и информисаних привредних субјеката. Од 90-их година, међутим, ситуације асиметричних информација постају све драстичније. Не само акционари већ су и чланови управних одбора често недовољно информисани. Томе треба додати и одсуство читљивости критеријума које примењују агенције за процену кредитног рејтинга. Сада се испоставило да је рејтинг AAA широкогрудно додељиван фондovima с високо ризикантном активом.

Друга вредност чије занемаривање се повезује с настанком кризе је *умереност*. Умереност није постојала пре свега у тражењу стопе рентабилитета. Ниједна привреда западне хемисфере не може трајно да генерише добит изнад 5% (10% је евентуално остварљиво у Кини). Међутим, неразумна трка у максимизацији профита довела је до захтева да поврат на капитал (ROE – return on equity) буде најмање 15%, у многим случајевима 20% и 25%. Тако високу профитабилност неколико година су остваривале финансијске институције и нека предузећа али по цену ризика за који се сада испоставља да је био неприхватљив. Неумереност је испољена и у награђивању менаџера. Распон између просечног дохотка службеника и врхова корпорације, повећан је у САД са 40:1 пре тридесетак година, на 700:1.

Конечно, трећа етичка вредност за коју се сматра да је неопходна за успешно функционисање капиталистичког система је *социјална одговорност* *предузећа*. Етика се у овој визури везује за појам равнотеже између профита компаније, с једне стране, и интереса запослених и акционара, с друге стране, као и равнотеже између продуктивности компаније на једној, и човековог окружења, на другој страни. Социјална одговорност предузећа подразумева да би предузећа требало да у своје пословање уграде не само сопствене циљеве – рентабилност и раст – већ и интересе тзв. *stakeholder-a*, тј. заинтересованих страна, односно ширег круга инволвираних актера – државе, запослених, акционара, потрошача, цивилног друштва уопште. Другим речима, конкурентност и финансијска рентабилност не би смеле да буду једина мотивација у пословној делатности фирми. У складу с принципом социјалне одговорности предузећа од њих се захтева да буду сензибилисана на социјалне, еколошке и општедруштвене последице свог пословања.

На округлом столу „Вредности новог капитализма” узели су учешћа између осталих и Франсис Фукујама, Амартја Сен, Џозеф Штиглиц и Едмунд Фелпс. Успостављен је консензус у осуди праксе која је довела до кризе на финансијским тржиштима али је било мало говора о конкретним акцијама. Остало је отворено питање *како учинити капитализам моралним*¹. То би захтевало да се ови закључци операционализују кроз правила а да при том приватна иницијатива и предузетнички дух не буде спутани.

На отварању скупа „Нови свет, нови капитализам”, председник Француске Никола Саркози и немачка канцеларка Ангела Меркел одржали су говоре о

1 В. подробније у: [Friedman 1970], [Compte-Sponville 2004] и [Boyer 2004].

неопходности регулације и реформе капитализма. За Саркозија „Криза финансијског капитализма није криза капитализма. ... Капитализам треба учинити моралним а не уништити га ..., не треба га напустити већ га треба обновити”. Тај нови капитализам би требало да буде „капитализам предузетника које држава стимулише и подржава а не капитализам шпекуланата”. „Треба уравнотежити респективне улоге државе и тржишта”, јер садашња криза означава „повратак државе и крај идеологије немоћи јавне власти”.

ЕВРОПСКА УНИЈА И КРИЗА

Економске потресе јесени 2008, ЕУ је дочекала као организациона форма *sui generis*, недефинисаних граница, без заједничке спољне, унутрашње, економске и социјалне политике, без јединствене валуте, конституисана као бездржавна заједница земаља ограниченог суверенитета с техничко-технократском структуром на челу која нема ни легитимитет ни капацитет да формулише и спроводи стратешке одлуке.

За разлику од Кине или Русије, класично организованих држава с делимично либерализованим тржиштима, и за разлику од САД, класично организоване државе с максимално либерализованим тржиштем, Европска унија је конституисана као либерализовано тржиште без државе. Због тог бездржавног (*stateless*) статуса, тражење излаза из текуће кризе представља за Унију битно сложенији изазов него за Кину, Русију или САД.

Мада је Америка била главни промотер неолибералне крилатице „минимална држава – максимално тржиште”, она је ипак задржала снажну државу која је – у тренутку када је оценила да је то неопходно – активирала уставне полуге одлучивања – Бела кућа/Конгрес/Фед – начинила спектакуларан системски заокрет, „минимизирала” тржиште и подредила га себи. Европска унија не располаже таквим инструментима одлучивања. Њена специфичност је у томе што су Европљани, упоредо с либерализацијом економских токова, разградили и своје државе. При том заједница тих разграђених држава, ЕУ, није конституисана као државна заједница, већ функционише као бездржавна творевина земаља ограниченог суверенитета.

Унија не располаже јасно дефинисаним институцијама и актерима задуженим за формулисање и спровођење стратешких одлука – било да је реч о стратегији развоја, политичкој стратегији или стратегији превазилажења криза. Суштинско питање – где лежи власт у Европској унији и ко је одговоран за њену политику и економске перформансе – остало је без одговора и у реформском уговору. Ни држава ни трговинска зона, ЕУ и после лисабонских измена представља, према званичној дефиницији, институционалну творевину *sui generis*.

Дезоријентација европских влада и бриселске администрације по избијању кризе, несналажење и изоловано предузимање мера од стране земаља чланица, одсуство правила о томе ко треба да доноси одлуке у насталој ситуацији – учинили су очигледним европску институционалну инфериорност.

После двонедељне конфузије, коначно је почело тражење решења у оквиру структура које су арбитарно, за ту прилику, проглашене за надлежне. То је најпре била неформална Група 4 (Немачка, Француска, Велика Британија, Италија) и то упркос јавно израженим протестима неких чланица (Португалија, Шпанија, Шведска), против Четворке која је узурпирала право да одлучује у име 27 држава Уније. Затим – после неуспелог самита Четворке, решење је тражено у оквиру чланова еврозоне, после тога у оквиру чланова еврозоне плус Велика Британија која није чланица те зоне, да би коначно била усвојена решења која је предложио британски премијер Гордон Браун.

Те мере су само привремено спречиле слом финансијских система чланица Уније а сада пред европским земљама стоји дуг и мучан процес тражења решења за излазак из кризе. За ЕУ ће то уједно бити тражење нових основа на којима би се Унија могла (ре)интегрисати јер криза представља пораз лесеферизма, званично прокламованог циља европских интеграција.

У ком правцу ће Европа еволуирати тешко је проценити. Мере које усвајају земље чланице инспирисане су националним интересима и недвосмислено означавају затварање у националне оквире, а мере предузете на нивоу Уније су више „конфедералне” него „федералне”. Изјаве лидера водећих земаља ЕУ углавном су противречне. Инсистира се на неопходности доношења планетарних решења што је у драстичном раскораку с очигледном немоћи да се формулишу европска решења.

Да ли ће међународно окружење, обележено повратком снажне државе, коначно имати за последицу настанак европске супердржаве? Та опција није реална ако се под тим подразумева стварање економски и социјално интегрисане заједнице 27 земаља чланица. Усвајањем Лисабонског уговора постигнута је само већа централизација постојеће техничко-технократске структуре. ЕУ је добила формалне симболе државности (председника, шефа дипломатије), али и даље функционише као заједница без унутрашње кохезије и јединственог покретачког принципа.

* * *

Као и свака криза и ова ће бити фактор промена. Свет који ће настати у следећим годинама биће сасвим друкчији од оног у коме смо живели од 1980. али је неизвесно да ли ће то бити „нови капитализам”, глобална социјалдемократија, „свет Порто Алегреа”, или „деглобализовани” свет држава нација.

Да ли ће капитализам преживети ову кризу? То је било питање које је лебдело над поменутиим скупом „Нови свет, нови капитализам” мада је дневни ред био конципиран тако да су разматрања остала у границама постојећег поретка, као што је приметио и Паскал Лами, генерални директор СТО и један од учесника скупа. „Дневни ред не садржи могућност анализе евентуалних алтернатива капитализму – отварам заграду – то не значи да ја не прихватам идеју да алтернативе постоје, и ту затварам заграду да бих остао политички коректан...”. И Едмунд Фелпс, један од три носиоца Нобелове награде за економске науке који су присуствовали скупу, изнео је идеју да „капитализам није неопходан да би се једна земља развијала” „али би у садашњој етапи глобализације тај пут био тешко остварљив”.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Friedman, Milton (1970). The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits, *The New York Times Magazine*, September 13, 1970.
- Compte-Sponville, André (2004). *Le capitalisme est-il moral? (Да ли је капитализам моралан?)* Ed. Albin Michel, Paris.
- Boyer, Andre (2004). *L'impossible éthique des entreprises (Немогућа етика предузећа)*, Editions d'Organisation.

CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS AND KEYNESIAN THERAPY?

BRANISLAVA BUJIŠIĆ

Belgrade, Serbia

bb@yubc.net

SUMMARY: How justified is it to invoke Keynes in attempting to overcome the new great economic crisis? To what extent can the crisis be ascribed to the rejection of numerous ethical values necessary for the functioning of the market? Will capitalism survive this crisis? These were the questions that hung in the air during the conference “New World, New Capitalism,” held in 2009 in Paris, even though the agenda was conceived in such a way as to keep the discussion within the bounds of the existing order, as noted by Pascal Lamy, Director-General of the World Trade Organization and one of the conference participants. Edmund Phelps, one of the three winners of the Nobel Prize for Economics in attendance, said that “capitalism isn’t necessary in order for a country to develop... but, at the current stage of globalization, such a path would be difficult to achieve.”

KEY WORDS: global economic crisis, Keynes, (new) capitalism, ethical values, market, state interventionism, globalization, EU